

Н.М. Флегонтова

УДК: 37.064.2: 3795

Особливості комунікативної взаємодії вчителя і учнів у процесі організації культурного дозвілля

У статті розглядається проблема комунікативної взаємодії вчителя і учнів у процесі організації культурного дозвілля, зокрема, приділяється увага її особливостям. Розкриваються можливості подолання культурної аномії шляхом організації культурного дозвілля учнів та доцільного педагогічного керівництва цим процесом.

Ключові слова: комунікативна взаємодія, вчитель, учень, культурне дозвілля, організація культурного дозвілля.

Цивілізований світ надає великого значення освіті і вихованню як могутній соціокультурній силі, що визначає стратегію держави на десятиліття. Метою і сенсом цього процесу є людина, що розвивається, і найвищий рівень її освіти виявляється в духовному розвитку нації, її національній самосвідомості відповідно до Закону України «Про освіту», Закону України «Про загальну середню освіту» та Закону «Про позашкільну освіту». Ця мета домінуюча.

Проблеми гармонійного духовного розвитку молодого покоління за всіх часів привертала увагу вчених різних галузей гуманітарних наук: філософів, соціологів, психологів, культурологів і, звісно, педагогів. Саме з професійною, науково-теоретичною та практичною (навчальною, виховною, організаційною) діяльністю педагогів суспільство завжди пов'язувало свої головні надії на відтворення а зміцнення соціальних культурно-духовних цінностей у свідомості, почуттях, формах поведінки дітей, підлітків, юнацтва, молоді.

Особистість учителя формується на ґрунті суми гуманітарних знань, накопичених людством, які він може доцільно використовувати у своїй професійній діяльності. Комунікативність якнайкраще розкривається в

соціокультурних та духовних якостях педагога і, за визначенням відомого вченого, визнаного педагога сучасності І.А. Зязюна «є інтегральною характеристикою здатності педагога здійснювати професійне спілкування» [4, с. 104].

Комунікативність – одна з найвагоміших професійних якостей учителя. Саме від уміння володіти мовою, словом залежить результат будь-якого спілкування, а надто у такій галузі, як педагогіка. Науковці визначають її по-різному, акцентуючи на значенні цієї людської якості, що залежить від мети, якою окреслюється дія суб'єкта. Переважна більшість вчених визначають комунікативність як «професійно-особистісну якість педагога, що характеризується потребою у спілкуванні, здатністю легко вступати в контакт, викликати позитивні емоції у співрозмовників, відчувати задоволення від спілкування» [4, с.104].

Процес спілкування, на думку багатьох вчених (О. Брудний, М. Каган, Б.Паригін) [1, 2, 3], є складним і багатогранним. Вони розглядають його як ставлення людей один до одного і процес їх взаємовпливу, емпатії та взаєморозуміння. Зокрема, Б.Паригін визначає комунікативність як одну з функцій спілкування. Адже мовний процес є водночас явищем багатьох, практично усіх галузей наук: лінгвістики, психології, соціології та ін. і відіграє надзвичайно важливу роль у розвитку особистості. А у педагогіці він є основоположним, оскільки успішне виконання освітньо-виховних завдань, що покладене сьогодні на вчителя, напряму залежить від його професійної майстерності, зокрема. професійних комунікативних умінь, які, за твердженням О. Бодальова, є ядром особистості педагога та його професійного успіху.

Педагогічна діяльність – творчий процес і рівень зростання творчої активності учителя, його педагогічної майстерності, що залежить від сукупності чинників, чільне місце серед яких посідають комунікативні уміння. Саме позитивно налаштований комунікативний процес сприяє творчій атмосфері в колективі і забезпечує особливу взаємодію учителя й

учня. Позаурочна діяльність – це підсистема єдиного педагогічного процесу, в якому ми розглядаємо постать учителя не лише як фахівця-предметника, а як педагога, організатора вільного часу учнів. В цьому випадку педагогічне керівництво повинно бути надзвичайно гнучким. Педагог мусить «включити» свої перцептивні якості (розуміти стан кожного учня, а звідси – знати атмосферу колективу).

Основна умова успішності діяльності вчителя – орієнтація на спілкування як одну з провідних потреб особистості, урахування тих пріоритетів, що утримують спілкування в колективі (інтереси, оцінки, ціннісні орієнтації кожного учня і колектива в цілому), від правильної організації якого залежить виховний результат. Центральною особою в цьому процесі є учитель. І яку б з форм та видів роботи вище зазначеної діяльності він не обрав – домінуючим буде вміння вести діалог, організувати процес комунікації, спілкування (вміння вислухати, зрозуміти, пояснити, довести, запитати й відповісти, переконати, створити атмосферу довіри й порозуміння, знайти підхід до особливих проблем, зняти напруження, розв'язати конфліктну ситуацію тощо). Саме в позанавчальний час у тісній взаємодії, у вирішенні спільних цікавих дозвіллевих справ (масових культурно-дозвіллевих заходів) формується комунікативність як учителя так і учня.

Формування особистості, громадянина сьогодення і завтрашнього суспільства є однією з головних вимог до змісту освіти у нашій державі. Виховати людину освічену, багату духовно, здорову фізично, з тонким естетичним смаком можливо в сфері загальнокультурного розвитку, один з аспектів якого передбачає такий напрям як дозвілля.

В умовах сучасної трансформації суспільства відбуваються зміни в дозвіллевій сфері життєдіяльності людини. Виникають нові форми дозвілля, старі набувають нового змісту, змінюється роль дозвілля в процесі становлення особистості молодого людини.

Поняття «дозвілля» набуває сьогодні широкого розповсюдження не лише у науковій літературі. Йдеться про соціальну цінність, культурний зміст дозвілля, його значущість для індивіда. Якісним показником дозвіллевої діяльності є соціокультурна активність особистості, яка, в свою чергу, характеризується розвиненою детермінацією, творчим ставленням до дійсності.

Культурне дозвілля особистості є однією з важливих сфер існування людини. Її значущість визначається тим, що лише тут людина набуває потенційної можливості власного розвитку поза межами жорстко детермінованих обов'язкових процесів, адже вільний час є тим простором, де відбувається справжній розвиток особистості та її самореалізація.

Головний соціокультурний та педагогічний смисл високоорганізованого вільного часу, який називають культурним дозвіллям, полягає у внутрішній основі тієї діяльності, яку здійснює особистість за межами необхідних годин праці, навчання, сну та багатьох неодмінних життєзабезпечуючих занять у рамках позаробочого часу.

Узагальнюючи думки вчених різних галузей наук, культурне дозвілля школярів ми розглядаємо як педагогічно керований процес, що реалізується у задоволенні і розвитку духовних потреб особистості засобами репродуктивної і творчої діяльності і передбачає уміння особи конструктивно використовувати свій вільний час.

Проте, чи можливо це з точки зору виключно педагогічного керівництва. Поняття «взаємодія» вже означає, що цей процес не матиме бажаного результату, якщо превалюватиме одна із його сторін.

Функцію вчителя сьогодні достеменно змінює гуманістична парадигма: він організовує педагогічну взаємодію з дітьми, допомагає продуктивному засвоєнню інформації, сприяє розвитку критичного мислення, стимулює дитину до самоактуалізації, самореалізації. Глибокі знання вікової психології та фізіології школярів допомагають вчителю знаходити максимально ефективні механізми стимулювання дітей, обирати технології, форми та

методи взаємодії з дітьми, в основі яких лежить конструктивний діалог на основі принципу партнерства.

Діяльність учителів, що ґрунтується на засадах гуманістичної педагогіки, є передумовою того, що всі учні – рівні. Вона веде до розуміння, що кожний може навчатися і має певний потенціал у досягненні результату. Діалог у малих та великих групах, керовані дискусії, розробка ідей, підготовка до проведення культурно-дозвіллевих заходів дають змогу учням та вчителю дійти істинного розуміння питань, які сприяють глибшому засвоєнню інформації. Такі форми організації взаємодії передбачають постійну увагу та зворотній зв'язок.

Гуманістична педагогіка спонукає до одержання знань і передбачає добровільну співпрацю, самодисципліну, взаємозумовлені зобов'язання, зміцнює бажання та прагнення дітей навчатися. Учні та вчителі оцінюють, наскільки і як саме досягаються окреслені цілі.

Конфлікти, помилки, хибні думки дають можливість учням вчитися оцінювати своє мислення та дії, допомагають «удосконалювати майстерність». Цей підхід сприяє відкритому визнанню академічних та міжособистісних труднощів і припускає конструктивне залагодження і конфліктів за допомогою класних зборів, розмов віч-на-віч або через посередника, і навіть за допомогою окремих форм культурного дозвілля.

Відповідальність за атмосферу навчально-виховного процесу несуть і вчителі, і учні, що набувають навичок керування, і спрямовані на те, щоб кожний відчував відповідальність і мав право впливати на процес власного розвитку. Вчитель та учні використовують процес спільного прийняття рішень, що має на увазі консенсус та компромісне рішення і який передбачає оцінку наслідків вибору. Комунікативність набуває тут надзвичайної ваги.

Життя сучасної молоді має досить суперечливий характер. З одного боку, це свобода мислення та висловлювання, перспективи вільної ринкової економічної діяльності, потяг до сексуальної свободи, а з іншого – втрата ціннісних орієнтирів, жорстка раціоналізація взаємовідносин, безробіття,

громадська політична апатія та зневіра. Отже, є всі ознаки аномії, тобто такого стану в суспільстві, коли розмивається межа між добром і злом, коли не діють юридичні закони, порушено морально-етичні підвалини громадського життя, що веде до втрати сенсу життя, почуття безпорадності, духовної спустошеності, самотності. На жаль, сім'я ще не стала соціально-культурним осередком. Виховний процес залишається однобоким. Через це зростає кількість фактів прояву девіантної поведінки, злочинності та інших тривожних явищ у молодіжному середовищі. Як свідчать криміналістичні дані, майже половину злочинів скоюють молоді люди віком від 14 до 29 років. Зазвичай, це відбувається у вільний, позаурочний час. Серед багатьох соціальних проблем підлітків, юнацтва та молоді найбільш небезпечним є поширення субкультури люмпенів, злочинців, збільшується кількість молодих людей, які скоюють злочини з особливою жорстокістю, часто заради розваги. До сфери молодіжної субкультури дедалі активніше проникає стиль поведінки, жаргон, атрибути життя в'язниці. Зростає кількість психічно хворих молодих людей, алкоголіків, наркоманів, суїцидів тощо.

В умовах дозвілля формуються так звані «неформальні колективи», що дають змогу школярам виступати у нових різноманітних соціальних ролях. Однак через недоліки та помилки у педагогічній організації дозвілля школярів (зокрема, завдяки прояву феноменів незайнятого часу або вимушеної «квазідозвіллевої» діяльності) такі об'єднання не завжди мають соціально та особистісно позитивний характер. Тому дедалі частіше виникає потреба у використанні психолого-педагогічного прийому, який має назву психологічного загартування. Сутність його полягає в тому, щоб не тільки шукати відповіді на гострі запитання дітей та молоді, допомагати їм відмежовуватися від негативних явищ, що існують у юнацькій субкультурі, а й цілеспрямовано формувати у них вміння протистояти стихійним впливам вулиці, випадкових друзів, масової антикультури тощо.

Отже, вільний час, за певних обставин, може становити загрозу суспільству через низький рівень дозвіллевої культури молоді, відсутність

навичок позитивної організації вільного часу.

Аналіз стану проблеми організації вільного часу свідчить: дозвілля дітей і молоді є актуальним питанням в усьому світі, бо дозвілля з чинника, що розвиває особистість, за умови його марнування, некваліфікованого керівництва перетворюється на чинник, під впливом якого ця особистість руйнується та деградує.

Становлення дітей та молоді, фізичне змужніння, моральне утвердження відбувається в динамічну епоху, коли впродовж життя одного покоління стаються значні зрушення в усіх сферах суспільного життя, змінюються побут, звички, характер спілкування. Все це висуває перед підлітками нові завдання, доводиться узгоджувати своє життя з вимогами часу, замислюватися над необхідністю успішного навчання, набуття знань та вмінь, раціонального використання свого дозвілля.

Як вважає В. Сухомлинський, творити для дитини вільний час – це не означає дати їй можливість робити все, що заманеться, бо стихійність може виховати неробство, недбалість. Він підкреслював, що учитель має навчити дитину, як користуватися вільним часом, тобто домагатися, щоб цікаве (те, що вражає дитину), було водночас потрібним для її розуму, почуттів, всебічного розвитку. Іншими словами, час дитини має бути насиченим захопленнями, які розвивали б її думку, збагачували знаннями й уміннями, проте не руйнували чарівності дитинства [5]. Відзначимо, що педагогічна скарбниця В.Сухомлинського насичена такими актуальними для сучасної педагогіки дозвілля ідеями, як: орієнтація на задоволення найважливіших потреб школярів; виявлення здібностей і талантів кожної дитини; виховання учнів в атмосфері довіри, реального вивчення тих явищ, що хвилюють молодь; організація позашкільної роботи, що спирається на кращі народні та загальнолюдські традиції. Видатний український педагог-гуманіст підкреслював, що найголовнішою причиною порожнечі юної душі є духовна бездіяльність і показна активність. Відтак він намагався зосередити увагу викладачів на стимулюванні творчих сил дітей за допомогою особливим чином

організованого навчання, виховання, зокрема й у формах культурно-дозвілєвої діяльності.

Розглядаючи проблеми культурно-дозвілєвої діяльності у складний період перебудови нашої країни та інтенсивного формування нових соціальних відносин можна зазначити, що процес комунікативної взаємодії учителя і учнів уможлиблює доцільне педагогічне спілкування, що позначається такими характерними рисами як емпатійність, вимогливість до себе та інших, чесність, обов'язковість, педагогічну та громадянську відповідальність, увагу, чуйність, тактовність, доброзичливість, витримку, наполегливість, самокритичність, самоаналіз ефективності педагогічного впливу.

В умовах динамічних змін в освіті та постійного ускладнення проблем виховання важливого значення надається розвитку особистісних якостей педагога. Сучасний педагог – вихователь, організатор культурного дозвілля повинен мати добре розвинені творчі, дослідницькі здібності, зокрема, до неперервної освіти, оскільки сучасне середовище вимагає від нього пошуку нових можливостей і перестороги щодо виникнення потенційних загроз. Йому притаманні високий рівень інтелігентності, ерудованості, професіоналізму, потреба у професійному самовдосконаленні, що сприяє професійному становленню.

Основу професійної характеристики учителя складають особистісні якості, що полягають у піднесенні його до рівня культурної людини і професійно грамотного фахівця, який здатний самостійно застосовувати свої знання, людини духовно багатой, моральної, патріотично налаштованої – громадянина українського суспільства.

Сучасного учителя характеризують такі особистісні якості як відкритість, об'єктивність, розвинена уява, бачення і судження, виваженість, витримка, рішучість, стійкість до стресових ситуацій, абстрактне мислення, вміння аналізувати прийняті рішення, висока мотивація у досягненні поставлених цілей, креативність, лідерські якості, високий рівень практичних навичок,

прогностичність, конкурентоспроможність, презентабельність, уміння захопити, привернути увагу аудиторії і утримати її, навички ділового спілкування.

Таким чином, учитель, вступаючи у взаємодію з учнями в процесі організації культурного дозвілля виявляє свою кваліфікацію як найвищий прояв майстерності, особистісні риси («індивідуальний почерк»), соціальну поведінку, здатність працювати в колективі, індивідуальність, що спрямована на здатність змінити психологію учнів, розвинути емоційний інтелект, коригувати негативні соціальні прояви в колективі. Виховна культурно-дозвіллева робота спрямовується на розвиток інтелектуальних та духовних якостей школярів та їх суспільно-корисну діяльність. Це досягається методом педагогічного впливу, методом передачі знань, формуванням поглядів та переконань, заснованих на наукових знаннях.

Література

1. Брудный А.А. Понимание и общение / А.А. Брудный. – М. : Знание, 1989. – 63 с.
2. Каган М.С. Мир общения: проблема межсубъективных отношений / М.С. Каган. – М.: Политиздат, 1988. – 319 с.
3. Парыгин Б.Д. Основы социально-педагогической теории / Б.Д. Парыгин. – М.: Мысль, 1971. – 348 с.
4. Педагогічна майстерність: підручник / І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.; за ред. І.А. Зязюна. – 3-тє вид., допов. і переробл. – К.: СПД Богданова А.М., 2008. – 376 с.
5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5-ти т. / В.О.Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1976. – Т.2. – 670 с.